

Selçuk Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Kütüphane

Denetim No.

12436

Tasnif No.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

KUR'ÂN-I KERİM'İ OKUMA ÂDABI

Mahmut YEŞİL (*)

GİRİŞ :

Mukaddes kitabımız Kur'ân-ı Kerim bütün insanlığa hidayet kaynağı (1), inananlar için doğru yolu gösteren bir kılavuz (2), Allah'tan korkanlara bir öğüt (3) olarak indirilmiştir.

Kur'ân'ı okumak mü'minlerin en önemli vazifesidir. Cenabı Hak: "Onlar Allah'ın ayetlerini gece boyunca okurlar" (4) buyurarak Kur'ân okumayı alışkanlık haline getirenleri öğmektedir.

İmam Müslim'in Ebu Ümame'den naklettiği bir hadiste Peygamberimiz şöyle buyurur: "Kur'ân'ı okuyunuz. Çünkü Kur'ân kıyamet gününde kendisini okuyanlara şefaatçi olacaktır." (5).

Beyhakî'nin Hz. Enes ve Nûman b. Beşir'den rivayet ettiği iki hadis meali de şöyledir: "Evlerinizi namaz ve Kur'ân okumakla nurlandırınız." "Ümmetimin en faziletli ibadeti Kur'ân okumaktır." (6).

Kur'ân hakkıyla okunduğu takdirde, insanı mahluktan Hâlîka, eserden müessire ulaştırır. Daima kendisi üzerinde düşünülmesini ister. O, insanın madde ve ruhuna hitab eder. İnsanların dünya ve ahiretlerini beraberce yürütmelerini ister. İnsanlara ağır yükler yüklemeyen hidayet yollarını gösterir. İkna edici misalleri, güzel hitapları ve akılları birdenbire celen ve nefisleri meftun eden sihirli cazibesıyla Kur'ân-ı Kerim ebedî bir mucizedir.

Kur'ân Allah kelâmıdır. Kelâm, Allah'ın sıfatlarından biridir. Ne büyük nimettir ki Allah'ın sıfatının eseri olan "Kitap" bizim anlayış hududumuza gelmiş, bizim duygularımıza hitabetmiştir. Kur'ân okuyan Allah ile konuş-

(*) S. Ü. İlahiyat Fakültesi Kur'ân-ı Kerim Öğretim Görevlisi.

(1) İsrâ sûresi (17), 9.

(2) Fussilet sûresi (41), 44.

(3) Tâhâ sûresi (20), 3.

(4) Al-i İmrân sûresi (3), 113.

(5) Sahih-i Müslim bi Şerhi'n-Nevevi, VI, 90.

(6) Suyûti, el-İtkân, I, 104.

maktadır. Kur'ân okumaya başlayan kişinin bu noktanın saadet ve azametiyle içi titremelidir.

Kur'ân okumak şüphe yok ki bir ibadettir. İbadetlerin bazı hareketlerden ibaret olan bir dış görünüşü, bir de bu hareketlerin manevî hayatımızda meydana getirecekleri bir ruh yücelmesi vardır. Bu ruhî hal bize huzuru temin edecektir. Huzur, kalbimizin başka şeylerden kurtulup önümüzde yapacağımız işe hazır olmasıdır. Fakat bu noktada kalamayız. Okuduğumuz âyetlerin bize ilham ettiği düşünme safhasına intikal gerekir.

Kur'ân okumakta hazırlık ve düşünme safhasından sonra anlama merhalesi gelir. Kur'ân okuyacak kimse, vücudunu, elbisesini ve kalbini her türlü kirden ve meşguliyetten temizleyerek bütün ruhî kuvvetlerini bu ulvî işe bağlayınca, kendisine Kur'ân'ın o saadetler dolu mânâ alemi görünmeğe başlar. Çünkü Kur'ân Allah Teâlâ tarafından kullarına okunup anlaşılın diye gönderilmiştir (7).

Kur'ân okumaktan umulan faydaların meydana gelmesi için, kıraat esnasında dikkat edilmesi gereken bazı edepler vardır.

Selef uleması bu mevzuya eserlerinde büyük ölçüde yer vermişler hatta, müstakil eser yazarlar bile olmuştur.

Hicrî altıncı asır alimlerinden İmam Gazâlî (ö: 505) "İhyau Ulûmiddîn" isimli meşhur eserinde, zahirî ve batınî diye ikiye ayırarak Kur'ân okumanın âdâbını geniş bir şekilde açıklamıştır (8).

Yedinci asrın büyük hadis âlimlerinden İmam Nevevî (ö: 676) "Et-Tibyan Fî Adabî Hameletîl-Kur'ân" adıyla müstakil bir eser te'lif etmiş, "Kur'ân Adabı" başlığı altında konuyu elli altı maddede işlemiştir (9).

Onuncu asrın âlimlerinden İmam Suyûtî (ö: 911) de "el-İtkân Fî Ulûmil-Kur'ân" isimli eserinde, mes'eleyi otuz dört maddede ele almıştır (10).

Misal olarak zikrettiğimiz bu üç eserden başka, mevzuyu eserlerinde inceleyen eski ve yeni pek çok müellif vardır.

Biz bu çalışmamızda, Kur'ân kıraatıyla ilgili edepleri maddeler halinde incelemeye çalışacağız.

1 — KUR'ÂN'I ÇOK OKUMAK :

Bu konuda pek çok hadis vârid olmuştur. Bazıları şunlardır:

(7) Bekir Topaloğlu, Dinî Sohbetler, 200 - 202.

(8) Gazâlî, İhyâ, I, 769 - 819.

(9) Nevevî, a.g.e., 53 - 101.

(10) Suyûtî, a.g.e., I, 104 - 111.

Buharî ve Müslim'in Ebû Hureyre'den rivayet ettikleri bir hadiste Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: "Hased (kıpta ve imrenme) sadece iki yerde caizdir. Biri, Allah'ın kendisine Kur'ân öğrenmeyi nasib ettiği kimsedir ki onu gece-gündüz okur, kendisini işiten komşusu: Keşke komşuma verilen Kur'ân nimeti bana da verilseydi de, gereğiyle amel ettiği gibi ben de etseydim, der. Diğeri de Allah'ın kendisine mal verdiği kimsedir ki onu hak yolda sarfeder. Bunu gören bir diğeri keşke bu hayır veren kişiye verilen mal gibi bana da verilseydi de onun yaptığı gibi bende hayır yapabilseydim, diye imrenir." (11).

Ebû Said'den nakledilen bir hadisi şerifde Peygamberimiz şöyle buyurur: "Allah sübhanehu ve Teâlâ buyurdu: Kim Kur'ân ve benim zikrimle meşgûliyetten dolayı, bana dua etmeye fırsat bulamazsa, isteyenlere verilen sevabın en efdalini ona veririm. Allah kelâmının diğer sözlere karşı üstünlüğü, Allah'ın diğer yaratıklara üstünlüğü gibidir." (12).

İmam Tirmizi, İbnü Mes'ûd'dan şu hadisi rivayet etmiştir: "Allah'ın Kitabından bir harf okuyan kimse için bir hasene vardır. Her hasene on katıyla karşılık görür." (13).

Ebû Mûsa el-Eşarî'den Nebî s.a.v.'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: "Kur'ân'ı okuyup gereğiyle amel eden mü'min, tadı da kokusu da güzel olan turunc meyvesi gibidir. Kur'ân'ı okumayan fakat mücibiyle amel eden mü'min ise, tadı güzel ama kokusu olmayan hurma gibidir. Kur'ân'ı okuyan, fakat mücibiyle amel etmeyen münafığın benzeri de kokusu güzel fakat acı reyhane otu gibidir. Kur'ân'ı okumayan münafığın benzeri ise Ebû cehil karpuzudur." (14).

Kur'ân nasıl bir tertiple okunmalıdır?

Selefin bu konuda değişik adetleri vardı. Yirmidört saatte, bir, iki, üç, hatta dördü gece dördü gündüz olmak üzere sekiz hatim yapanlar olmuştur. Bazıları da Kur'ân'ı ayda bir kerre hatmederlerdi.

Kur'ân okumaya son derece arzulu olan Abdullah b. Amr'a Peygamberimiz s.a.v.: "Kur'ân'ı yedi günde hatmet ve bu süreyi kısaltma" buyurmuştur. Kur'ân'ı çok acele okuyanlar için de: "Kur'ân'ı üç günden daha az bir zamanda hatmeden onu anlamamış demektir." buyurur (15).

Bu hadislerle dayanarak bazıları, yedi günde hatim yapmayı müstehap, üç günden erken hatmetmeyi de mekruh görmüşlerdir. Çünkü üç günden evvel hatim yapılırsa tertil kaybolur .

(11) İbnu Hacer, Fethul-Barî, IX, 60; Tecrid Terc. XI, 240.

(12) Mansur Ali Nasîf, et-Tac, IV, 6.

(13) Suyûtî, a.g.e., I, 104.

(14) Mansur Ali Nasîf, a.g.e., IV, 4 - 6, Tecrid Terc. XI, 249.

(15) Suyûtî, a.g.e., I, 104.

Hız. Aişe validemiz bir adamı böyle süratle okurken gördüğü zaman "Bu adam ne Kur'ân okuyor, ne de sükût ediyor" demiştir. Rasûli Ekrem s.a.v. Abdullah b. Ömer'e haftada bir defa hatmetmesini emretmişti. Hz. Osman, Zeyd b. Sâbit, Übeyy b. Ka'b gibi sahebenin bir çokları böyle yapar, cumadan cumaya hatmederlerdi.

Haftada bir hatimde en güzel tertip, gecenin ilk vakti ile gündüzün ilk vaktini hatimle karşılamak için hatmin birini pazartesi gecesini akşam namazında veya namazı müteakip, diğerini de cuma günü sabah namazında veya namazı müteakip tamamlamaktır. Böyle yapan kimse hem gece hem gündüz meleklerinin kendisi için istiğfar etmesini temin etmiş olur (16).

Bu konuda ekseriyetin ve muhakkık âlimlerin tercih ettiği görüş, Kur'ân'ın hatmedilmesinde herkesin kendi özel durumuna göre hareket etmesidir. İlmî bir meşgale, kamu hizmeti veya benzeri özel bir sebeple, fazla Kur'ân okuma fırsatı bulamayanlar, imkânlarının elverdiği ölçüdeki okuyuşla yetinmelidirler. Eğer Kur'ân'la meşguliyete engel olacak bir durum yoksa, aşırı hızlı okuma (Hezreme) sınırına varmadan herkes istediği kadar okuyabilir (17).

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre bu konuda mühim olan husus çok hatim yapma yerine, Kur'ân'ı anlama, onu arzu ve istekle okuma, kalb ile okunan Kur'ân arasında bir bağ kurabilme, gereğince amel etme, ihlas ve samimiyetle ona sarılmadır (18).

Bilindiği gibi Kur'ân, sadece okumak, mukaddes metni tekrarlamak için inmemiştir. Esas olan onu anlamak, hikmetlerini düşünmek, yasak ve buyruklarının gereğini yerine getirmektir. Nitekim bir Âyeti Kerime bunu şöyle dile getirir: "Bu Kur'ân, âyetlerini iyiden iyiye düşünsünler, temiz akıl sahipleri ibret alsınlar diye sana indirdiğimiz feyz kaynağı bir kitaptır." (19). Benzer bir âyetin meâli de şöyledir: "Onlar hâlâ Kur'ân'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi?" (20).

Kur'ân'ı ağır ağır okuma ve anlamını düşünme önemli bir husustur.

Büyük sahabî İbn Abbas: "Ağır ağır ve manasını düşünerek yalnız bir sûre okumayı, Kur'ân'ın tamamını okumaktan daha çok seviyorum." sözüyle aynı konuya işaret etmiştir. Rivayete göre Hz. Ali: "Kendisinde idrak ve anlayış bulunmayan ibadette hayır olmadığı gibi, düşünmeksizin yapılan kıraatte de hayır yoktur." demiştir (21).

(16) Gazali, a.g.e., I, 782.

(17) Nevevî, a.g.e., 46.

(18) İ. Karaçam, Kur'an'ın Faziletleri, 107.

(19) Sâd sûresi (38), 29.

(20) Nisâ sûresi (4), 82.

(21) İ. Karaçam, a.g.e., 109.

Hız. Peygamber başta olmak üzere İslâm büyüklerinin bazı âyet ve sûreleri tekrar tekrar okumaları aynı sebebe dayanmaktadır. Konu ile ilgili İbn Kayyim'in açıklamaları kayda değer niteliktedir: "Kur'ân okumaktan maksat, onu anlamak, düşünmek, muhteviyatını öğrenmeye çalışmak ve gereğince amel etmektir. Kur'ân'ın okunması ve ezberlenmesi manasını anlamaya bir vesiledir. Seleften bazıları: Kur'ân gereğince amel edilsin diye inmiştir. Onu okumayı amel haline getiriniz, demişlerdir. Bundan dolayı Kur'ân ehli olanlar, ancak onu bilenler ve onda bulunanlarla amel edenlerdir. Kur'ân'ı ezberlemeyen yahut ezberlediği halde anlamayan ve gereğiyle amel etmeyen "Ehl-i Kur'ân" değildir. Kur'ân'ı anlamak ve üzerinde düşünmek imanî olgunlaştırır." (22).

Mekkî b. Ebî Tâlib de, mânasını anlamadan ve anlamak için gayret sarfetmeden Kur'ân okumayı yadırgamış ve: "Anlamını bilmediği şeyle nasıl amel edecek" diyerek hayretini belirtmiştir (23).

Bütün bunlardan dolayı, Kur'ân'ın manasını anlamaya imkân verecek tarzda, tertil ile yâni ağır ağır okumak sünnet, mânasını düşünmeden okumak da mekruh görülmüştür.

İmam Gazâlî'ye göre arzu edilen anlamda bir tilâvet için dil, akıl ve gönül üçlüsünün işbirliği halinde olmaları şarttır. Bu üçten dilin görevi, harfleri ağır ağır ve doğru olarak telaffuz etmek; akılın görevi manayı düşünüp anlamak; gönülün vazifesi ise okunan Kur'ân'ın manasından gereken dersleri almaktır. Diğer bir ifade ile, ağız okuyacak, akıl tercüme edip anlaşılır hale getirecek, gönül de kişinin o manalar istikâmetinde yönelmesini sağlamış olacaktır (24).

2 — KUR'ÂN'I UNUTMAK :

Yüce kitabımız Kur'ân'ın öğrenilmesi esastır. Öğrenmemek bir özre bağlı değilse bu davranış yanlıştır. Öğrenilmiş Kur'ân'ın unutulması ise hoş karşılanmamıştır. Abdullah b. Mes'ud, Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Kur'ân öğrenenlerden birinin ben şu, şu âyetleri unuttum, demesi ne fena şeydir. Belki, "unutturuldum" demek gerekir. Ey Kur'ân'ın sahipleri olan hâfızlar, Kur'ân'ı daima okuyup müzakere ediniz. Çünkü Kur'ân'ın hafız kişilerin gönüllerinden silinip gitmesi, bağlı devrinin boşanıp kaçmasından daha zordur." (25).

Kur'ân için "unuttum" tabiri önem vermemeyi ifade ettiği için mekruh görülmüştür. "Unutturuldum" demekte ise bu mahzur yoktur.

(22) A. Aydemir, Kur'an'ın Faziletleri, 39.

(23) İ. Karaçam, a.g.e., 110.

(24) A. Aydemir, a.g.e., 40.

(25) İbnü Hacer, a.g.e., IX, 66; Tecrid Terc., XI, 241 - 242.

Yüce Allah, Kur'ân'ın lafzını ve manasını unutanlara serzenişte bulunarak, ahirette de onların unutulacaklarını haber veriyor: "Kim benim zikirrimden yüz çevirirse onun hakkı dar bir geçimdir. Ve biz onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz. (Artık o zaman) Rabbim beni niçin kör haşrettin? Halbuki ben gerçekten görür vaziyette idim, der. (Allah da cevap olarak şu karşılığı) verir: Öyledir, sana âyetlerimiz geldi de sen onları unuttun. Bugün de öylece unutuluyorsun" (26).

Ebû Davud'un rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyruluyor: "Kur'ân'ı öğrenip sonra da unutan kişi, kıyamet günü Allah'ın huzuruna cüzzam illetine yakalanmış olarak varır."

Konuyla ilgili bir başka hadisi şerifde de Allah Rasûlü: "Ümmetimin günahları bana gösterildi. Kendisine Kur'an'dan bir sûre veya âyet verilen kimsenin onu unutmasından daha büyük bir günah görmedim." buyuruyor.

Kur'ân'ın unutulması büyük bir hata ve eksikliklerdir. Selef alimlerinin bazıları, unutmanın büyük günah olduğu görüşündedir (27).

3 — KUR'ÂN'I OKUMAK İÇİN ABDESTLİ OLMAK :

Çünkü o, zikirlerin en faziletlisidir. Rasûlüllah s.a.v. Allah'ı taharet üzere zikretmeyi uygun görürdü (28).

İmamül-Haremeyn der ki: Abdesti olmayanın Kur'ân okuması mekruh değildir. Fakat faziletli olanı terketmiş olur.

Cünüp ve hayızlı kadınların Kur'ân okuması haramdır. Mushafa bakmaları ve telaffuz etmeden kalben tekrar etmeleri câizdir.

Cünüp kişi Kur'ân okumak maksadıyla "Bismillah", "Elhamdülillah" dese günahkar olur. Zikir kastederek söylese günah olmaz. Bu kimsele-
rin Kur'ân okumayı kasdetmeksizin "İnnâ Lillah..." âyetini felaket anında söylemeleri, dua ederken "Rabbenâ Atinâ..." âyetini okumaları caizdir (29).

4 — KUR'ÂN'IN TEMİZ BİR YERDE OKUNMASI :

Kur'ân-ı Kerim'in temiz, derli toplu, şerefli bir yerde okunması icabeder. Bunun için en faziletli yer cami ve mescidlerdir.

(26) Tâhâ sûresi (20), 124 - 125.

(27) Mansur Ali Nasîf, a.g.e., IV, 91; A. Aydemir, a.g.e., 34.

(28) Suyûtî, a.g.e., I, 105.

(29) Nevevî, a.g.e., 54.

Hamamda ve yolda Kur'ân okumak hususunda alimler ihtilaf etmiştir. Bazıları bu iki yerde kıraatı mekruh görürler. Nevevî der ki: "Bizim mezhebimize göre her ikisi de mekruh değildir. Bir çok sahabe ve tâbiun alimi ve İmam Ebu Hanife mekruh olduğunu söyler.

Helâda tilavet ise mekruhtur" (30).

Temiz olmayan, Kur'ân'a saygı duyulmayan mahallerle, gürültülü yerlerde, çarşı pazarlarda, çalışır vaziyetteki değirmenlerde, sefihlerin toplandıkları yerlerde Kur'ân okunması uygun değildir (31).

5 — KIBLEYE YÖNELMEK :

Namaz dışında Kur'ân okuyan kimsenin kibleye yönelmesi müstehaptır. Bir hadiste Allah Rasûlü: "En hayırlı oturuş, kibleye yönelerek oturmaktır." buyurur.

Kıraat esnasında, vakar ve sekinet içerisinde, başını önüne eğerek hocanın önünde oturmuş talebe gibi oturmak gerekir. Ayakta, yan yatmış vaziyette, yatakta veya başka hallerde de Kur'ân okumak caiz ise de, en iyi ve daha çok sevaplı olanı, oturarak ve kibleye dönerek yapılan okumadır (32).

6 — MİSVAK KULLANMAK :

Kur'ân okumak isteyen kimsenin, ağızını misvak veya benzeri şeyle temizlemesi sünnettir. İbnü Mace Hz. Ali'den mevkuf olarak şu hadisi zikreder: "Ağızlarınız Kur'ân için yollardır. Misvakla onları temizleyiniz." (33).

7 — KUR'ÂN OKUMAYA BAŞLARKEN İSTİAZE ETMEK :

Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Kur'ân okuduğunuz zaman koğulmuş şeytan Allah'a sığın." (34).

Bazı alimler âyetin zahirine bakarak, istiazenin kıraatten sonra olduğunu söylemişlerdir. Cumhura göre âyetin takdiri "Kur'ân okumayı istedi zaman" şeklindedir.

İstiazenin tercih edilen sîgası :

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم

(30) Nevevî, a.g.e., 56.

(31) A. Aydemir, a.g.e., 52.

(32) Nevevî, a.g.e., 58.

(33) Suyûtî, a.g.e., I, 105.

(34) Nahl Sûresi (16), 98.

şeklinde dir. Seleften bir gurup :

اعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم

der. Bunda bir beis yoktur.

Namazda ve namaz dışında her Kur'ân okuyan için istiaze müstehabdır. Vacip değildir (35).

Eğer Kur'ân okuyan, kıraat ile ilgili bir söz ile veya bir soruya cevap vermek için kıraatı kesecek olursa istiazeyi tekrar etmez. Eğer bu söz, kıraatle ilgili değilse isterse bir selâma cevap vermek için bile olsa, yeneden istiaze yapar (36).

Kur'ân-ı Kerim'i başından okumaya başlarken veya herhangi bir yerinden başladığı esnada istiaze sesli olarak okunur. Böylece dinleyen kişi daha kıraatın başından susar. Istiaze gizli okunursa dinleyici ancak okunan âyetlerin bir kısmını kaçırdıktan sonra bilebilir.

8 — BESMELE ÇEKMEK :

Berâe sûresi hariç, her sûrenin 'başında besmele çekmek gerekir. Alimlerin çoğuna göre besmele Kur'ân'dan bir âyettir. Besmeleyi terkedilen. Bunda bir beis yoktur.

Sûrenin ortasından kıraate başlarken besmele okumak da müstehabdır. Tevbe sûresinin ortasından başlanınca da besmele çekilir (37).

9 — TERTİL :

Kur'ân kıraatında tertil sünnettir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Kur'ân-ı tertil üzere oku" (38).

Tertil: Sıfat ve mahreçlere riayet ederek, harfleri ve hareketleri açık açık telaffuz etmek, acele etmeden, manasını anlamaya çalışarak Kur'ân-ı, tecvid kaidelerine göre tilavet etmektir.

Hz. Ali'ye Kur'ân-ı Kerim'deki tertilden sorulduğunda: "Harfleri güzelce eda edip, vakıf yerlerini iyice bilmektir, diye cevap vermiştir.

İmam Cezeri "Mukaddime"sinde şöyle der: "Tecvid kaidelerini öğrenmek, Kur'ân okuyan herkese farzdır. Bunun için Kur'ân'ı tecvid ile okumayan günahkar olur. Çünkü Kur'ân'ı Allah tecvidle inzal etmiştir."

(35) Nevevi, a.g.e., 58; Gazâlî, a.g.e., I, 788.

(36) İ. Karaçam, Kur'an'ın Nüzulü ve Kıraatı, 383.

(37) Suyûtî, a.g.e., I, 106; İ. Karaçam, a.g.e., 388.

(38) Müzzemmil sûresi (73), 4.

Ümmü Seleme'den nakledildiğine göre Rasûlüllah s.a.v. Kur'ân'ı harf harf, ağır ağır okurdu.

Mücahid'e: "Ayrı ayrı namaz kılan iki kişinin kıyamda kaldığı aynı olduğu halde, birisi Bakara ve Ali İmran Sûrelerini, diğeri de yalnız Bakara sûresini okuyabildi. Bunların hangisi fazla mükafat alır, diye sordular. Mücahid de: Yalnız Bakara sûresini okuyan daha faziletlidir, diye cevap verdi (39).

Enes b. Malik'den, Peygamber s.a.v.'in Kur'ân okuyuşu nasıldı, diye sorulunca şu cevabı verdi: "Rasûlüllah Kur'ân okurken meddi icabeden harfleri meddederdi. Sonra Enes, misal olarak besmeleyi okuyarak, Allah Rasûlü "Bismillah"ı meddeder, "er-Rahman"ı meddeder, "er-Rahîm"i meddederdi." demiştir (40).

Abdullah b. Mes'ud'a bir adam gelerek dedi ki: "Ben bir rekatta Mufassal gurubu surelerini okuyorum (41). İbn Mes'ud şöyle cevap verdi: O, şiir gibi düşünmeden, süratli okuyuştur. (Öyle zaman gelecek ki) Öyle topluluklar gelecek ki, onlar Kur'ân'ı okuyacaklar, fakat bu, onların hancerelerinden aşağı inmeyecek. Kıraat kalbe etki ederse ondan bir fayda hasıl olur." (42).

Aşırı süratli okumanın kerahatinde alimler ittifak etmişlerdir. Tertil üzere bir cüz okumak, aynı zamanda tertile riayet etmeden iki cüz okumaktan daha faziletlidir (43).

Mekruh olan süratli okuyuş, harflerin çoğunun kaybolduğu veya mahrecinden çıkmadığı okuyuştur (44).

Tertil, Kur'ân'ın manasını anlasın, anlamasın, herkes için müstehaptır. Arapçayı bilmeyenlerin de ağır okuması lazımdır. Çünkü, ağır okumakla hem Kur'ân'a saygı gösterilmiş olur, hem de Kur'ân, okuyana tesir eder. Aslında tertilin müstehap olması düşünmek içindir (45).

10 — KUR'ÂN'I DÜŞÜNEREK VE ANLAYARAK OKUMAK

Kur'ân'ı düşünerek ve anlayarak okumak sünnettir. Bu, en büyük arzu, en önemli gayedir. Gönüller onunla inşirah bulur. Kalpler onunla nurlanır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Bu Kur'an çok mübarek bir kitaptır.

(39) Nevevi, a.g.e., 64.

(40) İbnü Hacer, a.g.e., IX, 75; Tecrid Terc., XI, 243.

(41) Mufassal: Hucûrat sûresi'nden sonraki surelerdir.

(42) İbnü Hacer, a.g.e., IX, 72; Nevevi, a.g.e., 64.

(43) Suyûtî, a.g.e., I, 106.

(44) İbnü Hacer, a.g.e., IX, 72.

(45) Gazâlî, a.g.e., I, 784.

O'nu sana indirdik ki âyetlerini düşünsünler (46).

Tedebbürün şekli, dili ile söylediği lafızların manasını tefekkürle kalbin meşgul olmasıdır. Böylece her âyetin manasını bilir. Emir ve nehiyleri düşünür. Bunları kabule itikad eder. Şayet onları yapmaktan âciz kalır ve terkederse özür beyan eder ve istiğfar eder.

Huzeyfe r.a. anlatıyor: "Bir gece Rasûlüllah s.a.v. ile birlikte namaz kıldım. Bakara suresine başladı. Bitirdi. Sonra Nisa, sonra Ali İmran surelerini okudu (47). Ağır ağır ve acelesiz okuyordu. İçinde tesbih bulunan bir âyet okuduğu zaman tesbih ediyor, bir istek geçtiği zaman dua ediyor, Allah'a sığınma geçtiği zaman istiaze ediyordu."

Kıraat esnasında bu istek, istiaze ve tesbih, namaz içinde de, namaz dışında da müstehapdır. Bu, İmam Şafii ve cumhurun görüşüdür. İmam Ebû Hanife ise namazda bunun mekruh olduğunu söylemiştir (48).

Süleyman Dârâni der ki: "Ben bir âyet okurum. Dört beş gece onunla meşgul olurum. Onu iyice anlamadan başkasına geçmem."

Ariflerden bir zat: "Haftalık, aylık ve senelik hatimlerim vardır. Fakat bir hatmim de vardır ki otuz senedir henüz bitiremedim." dedi. Çünkü, ağır ağır okumak sayesinde manayı düşünme imkanı hasıl olur (49).

Aşağıda belirteceğimiz, bazı sure ve âyetlerden sonra söylenecek leler de Kur'ân'ın tedebbür ve tefekkürü ile ilgilidir :

A — Tîn suresinden sonra

بلى وانا على ذلك من الشاهدين demek,

B — Kiyame suresinden sonra بلى demek,

C — Mürselât suresinden sonra آمنا بالله demek,

D — Rahman suresinde tekrar edilen (50)

فبى الاء ربكما تكذبان

âyetinden sonra آمنت بالله demek,

(46) Sâd sûresi (38), 29.

(47) O vakit Nisâ sûresi Al-i İmran sûresinden önceydi.

(48) Nevevî, a.g.e., 65.

(49) Gazalî, a.g.e., I, 800.

(50) Rahman sûresi (55), 13.

E — سبح اسم ربك الاعلى (51) âyetini okuyunca:

سبحان ربي الاعلى demek,

F — ان الله وملائكته يصلون على النبي âyetini okuyunca Peygamberimiz s.a.v.'e salavatı şerife okumak,

G — وقالت اليهود عنيب ابن الله : "Yahudiler dediler ki Uzeyr Alfah'in oğludur" (53) وقالت اليهود يد الله مغلولة : "Yahudiler Allah'ın eli bağlıdır, dediler" (54),

وقالوا اتخذ الرحمن ولداً : "Rahman çocuk edindi dediler" (55) ve benzeri âyetleri okurken sesi alçaltmak gerekir.

H — Bakara suresini bitirince "Amin" demek.

Bu bölümü İbrahim el-Havas'ın şu sözü ile bitirelim: "Kalbin şifası beş şeyledir: Kur'an'ı düşünerek okumak, az yemek, gece namaz kılmak, seher vakti dua etmek, salih kişilerle oturmak." (56).

11 — ÂYETİ TEKRARLAMAK :

Tedebbür için bir âyeti tekrarlamak müstehaptır.

Ebu Zer r.a. anlatıyor: Peygamber s.a.v.

ان تعذبهم فانهم عبادك

"Şâyet onlara azabedersen şüphesiz onlar senin 'kullarıdır.'" (57) âyetini sabaha kadar tekrarladi.

Temîm-i Dârî r.a. da şu âyeti sabaha kadar tekrarlamıştır :

ام حسب الذين اجترحوا السيئات ان يجعلهم لالذين آمنوا و عملوا الصالحات

(51) Alâ sûresi (87), 1.

(52) Ahzab sûresi (32), 56.

(53) Tevbe sûresi (9), 30.

(54) Maide sûresi (5), 64.

(55) Meryem sûresi (19), 88; Enbiya sûresi (21), 26.

(56) Nevevî, a.g.e., 83 - 84; Suyûtî, a.g.e., 106.

(57) Maide sûresi (5), 118.

(58) Suyûtî, a.g.e., I, 107.

"Yoksa kötülükleri işleyen kimseler, kendilerini, inanıp iyi ameller işleyenler gibi yapacağımızı mı sandılar" (59).

Ibn Mes'ud r.a. **روى زكريا علمًا**: "Rabbim, ilmimi artır" (60) âyetini,, Said b. Cübeyr r.a.

: "Şu günden sa- **واتقوا يوما ترجعون فيه الى الله**

kınınız ki o gün 'hepiniz Allah'a döndürüleceksiniz." (61) âyetini tekrar ederdi. Dahhâk, : "Onların üstlerin-

لهم من فوقهم ظلال من النار ومن تحتهم ظلال

den ateşten gölgeler, altlarından da ateşten gölgeler var." âyetini seher vaktine kadar tekrarlamıştı (62).

12 — KUR'ÂN OKURKEN AĞLAMAK :

Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Ağlayarak çeneleri üstüne kapanırlar ve Kur'an'ı dinlemek onların derin saygısını arttırır." (63).

Kur'an okurken ağlamak, âriflerin vasfı, Allah'ın salih kullarının yoludur. Bu mevzuda pek çok hadisi şerif ve seleften rivayetler mevcuttur.

Abdullah b. Mes'ud'un anlattığına göre, Kur'an okurken Peygamberimizin iki gözünden yaş boşanırdı.

Said b. Malik'den şu merfu hadis rivayet edilir: "Şüphesiz bu Kur'an hüzn ile inmiştir. Onu okuduğunuz zaman ağlayınız. Ağlayamazsanız, ağlamak için gayret gösteriniz." (64).

Ağlamak, okunan metnin manasının tesiriyle olacağı gibi başka sebeplerle de olabilir.

Kur'an okuyan kişi, okuyuş esnasında ağlar veya sesine ağlamaklı bir eda verir, Kur'an'ı hüznle okursa dinleyenlere tesiri daha fazla olur.

Hiz. Ömer r.a. cemaata sabah namazını kıldırırken Yusuf suresini okudu da ağladı. Gözyaşları tâ boynuna kadar aktı. Başka bir rivayette onun

(59) Casiye sûresi (45), 21.

(60) Tâhâ sûresi (20), 114.

(61) Bakara sûresi (2), 281.

(62) Zümer sûresi (39), 16.

(63) İsra sûresi (17), 109.

(64) Suyûtî, a.g.e., I, 107.

ağlamasını safların gerisinden duydular (65).

Üzüntüsünü açıklamanın, ağlamanın yolu, okunan âyetlerdeki korkutucu, azab verici misak ve muahede âyetlerini düşünmek, sonra da Allah'ın bu emir ve yasaklarını yerine getirmekteki kusurlarını hatırlamaktır. Şüphesiz bunları gereği gibi düşünen insan hem ağlar, hem de mahzun olur. Böyleyken bir kişi, hâlâ üzülemiyor ve ağlayamıyorsa bu hali için ağlamalıdır. Çünkü Kur'ân'ın bu âyetlerinden üzüntü duymamak büyük musibetlerden biridir (66).

13 — KUR'ÂN'I GÜZEL SESLE OKUMAK :

Kur'ân'ı güzel sesle okumak sünnettir. Bu konuda İbn Hibban'ın rivâyet ettiği şu hadis vardır: "Kur'ân'ı sesinizle zinetlendiriniz."

Dârimî'de bu hadis şöyledir: "Kur'ân'ı sesinizle güzelleştiriniz. Çünkü güzel ses Kur'ân'ın güzelliğini artırır."

Bezzar ve başkaları da şu hadisi rivayet eder: "Güzel ses Kur'ân'ın süsüdür." (67).

Kur'ân'ın belli ölçüler içinde, güzel sesle okunması, hadislerde görüldüğü gibi bizzat Hz. Peygamber tarafından teşvik edilmiş, selef ve halef uleması da bu konuda ittifak etmiştir.

Ayrıca Hz. Peygamber s.a.v. zaman zaman güzel sesle Kur'ân okuyanları taltif etmiştir. Sahabeden sesinin güzelliği ile meşhur olan Ebû Mûsa el-Eş'arî'yi bir gece yalnız başına Kur'ân okurken dinleyen Hz. Peygamber, ertesi gün kendisine: "Ey Ebû Mûsa, muhakkak sana Davud Peygamberin nağmelerinden bir nağme, bir sada ahengi verilmiştir." buyurdu (68).

Güzel ve yanık sesiyle Kur'ân-ı Kerim okuyan Ebû Huzeyfe'nin azadlısı Sâlim hakkında Hz. Peygamber: "Ümmetimin içinde böyle bir kimse bulunduran Allah'a hamdolsun." şeklinde takdir edici bir ifade kullanmıştır.

Diğer bir hadisinde Peygamber Efendimiz: "Teğanni ile Kur'ân okumayan bizden değildir." buyurmuştur. Teğanni kelimesinin manası, "güzel ve terbiye edilmiş sesle okuma" demektir.

Kur'ân okurken, tertile riayet etmekle birlikte, sesi süslemek, Kur'ân'la sesi veya sesle Kur'ân'ı güzelleştirmek dinin emridir. Güzel sesle ve tecvid kaidelerine riayetle okunan Kur'ân, insana daha çok tesir eder.

(65) Nevevî, a.g.e., 63.

(66) Gazâlî, a.g.e., I, 785.

(67) Sünen-i Ebî Dâvud Salât, 355, 1468. hadis; Suyûtî, a.g.e., I, 107.

(68) Tecrid Terc. XI, 243.

Demek oluyor ki, Kur'ân'ı güzel okumak onu dinlemeye, dinlemekte anlamaya sevkeder. Kur'ân okurken yapılan terennüm insanın kalbine ve ruhuna işler (69).

Kur'ân'ı makam ile okurken dikkat edilecek en önemli nokta, tecvid kaidelerine aykırı hareket etmemek, harflerin mahreç ve sıfatlarında hataya düşmemektir. Harekelerin uzatılması, uzatılacak yerde kasır yapılması, idğam yapılmayacak yerde idğam yapılması yanlıştır. Böyle okuyan fasik olur. Dinleyen de günaha girer. Çünkü bu hareket, Kur'ân'ın sağlam yapısını değiştirmekdir (70).

Hz. Peygamber s.a.v. başka bir hadislerinde: "Kur'ân'ı fasık ve günahkarların elhanı ile değil, arap elhanı ile okuyunuz." buyurmuştur. Bu hadise göre Kur'ân-ı Kerim'i güzel sesle ve Tecvid kurallarına göre okumak arzu edilen okuma tarzıdır. Yoksa şarkı söyler gibi okumak caiz değildir.

O halde Kur'ân, her türlü yapmacıktan uzak, yaratılıştan kaynaklanan bir nağme ve terennümle okunmalıdır. Tecvid kaidelerine riayetle eda edilen bu okuyuş makbuldür. Hz. Peygamberin övgüsüne mazhar olmuştur (71).

14 — KUR'ÂN DİNLEMEK :

Konuşmayı keserek Kur'ân'ı dinlemek sünnettir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki rahmet edilsin." (72).

Birisiyle konuşarak Kur'ân okumayı kesmek mekruhtur. Çünkü Allah'ın kelâmı başkasının sözüne tercih edilmez.

Beyhakî'nin rivayetine göre İbn Ömer r.a., Kur'ân okuduğu zaman bitinceye kadar hiç konuşmazdı. Gülmeyi, başka yere bakmayı, boş sözü mekruh görürdü (73).

Allah Rasûlü şöyle buyurur: "Kur'ân'dan bir âyet dinleyene, kıyamet gününde nur olacaktır" (74).

Hz. Peygamber güzel Kur'ân okuyandan dinlemeyi çok severdi. Bir gün İbn Mes'ud'a hitaben :

(69) A. Aydemir, a.g.e., 20.

(70) Suyûti, a.g.e., I, 107.

(71) A. Aydemir, a.g.e., 21.

(72) A'raf sûresi (7), 72.

(73) Suyûti, a.g.e., I, 108.

(74) Gazâlî, a.g.e., I, 793.

— Bana Kur'ân oku, buyurdu. İbn Mes'ud :

— Ya Rasûlüllah, Kur'ân size nazil oldu. Ben size nasıl okuyabilirim, dedi. Bunun üzerine Rasûli Ekrem :

— Ben Kur'ân'ı başkasından dinlemeyi severim, buyurdu. İbn Mes'ud diyor ki: Nisâ suresini okumaya başladım: "Her ümmetten bir şahit, seni de bunlara şahit getirdiğimiz zaman halleri nice olur." (75) âyetine gelince: Şimdi yeter, buyurdu. Ona yöneldim. Baktım ki gözlerinden yaş akıyor (76).

15 — KUR'ÂN'I SESLİ OKUMAK :

Buhari ve Müslim'in rivayet ettiği şu hadis, Kur'ân okurken sesi yükseltmenin müstehap olduğunu bildirir: "Allah Teâlâ hiç bir şeyi, güzel ses ile okunan Kur'ân gibi dinlememiştir."

Ebû Davûd, Tirmizî ve Nesâî'nin rivayet ettiği şu hadis de gizli okumayı över: "Kur'ân'ı cehri okuyan, sadakayı açık veren gibidir. Kur'ân'ı gizli okuyan da sadakayı gizli veren gibidir."

Nevevî der ki: "Bu iki hadisin arasını birleştirmek gerekir. İnsanın riyadan korktuğu, sesiyle uyuyanlara ve namaz kılanlara eziyet verdiği zaman gizli okuması daha faziletlidir. Bunların dışında ise cehri okumak daha faziletlidir. Çünkü bunun faydası dinleyenlere de geçer. Sesli okuyuş okuyanın kalbini uyandırır. Gayretini düşünme üzerine toplar. Uykuyu giderir. Arzuyu arttırır."

Ulemanın bir kısmı da şöyle demiştir: Bazan gizli, bazan da açıktan okumak müstehaptır. Çünkü sessiz okuyan usanır da sesli okumayı arzu eder. Sesli okuyan da bazan yorulur. Sessiz okumakla dinlenir (77).

16 — MUSHAF A BAKARAK OKUMAK :

Mushafa bakarak Kur'ân okumak, ezberden okumaktan daha faziletlidir. Çünkü Kur'ân'a bakmak da bir ibadettir.

İmam - Gazâlî'ye göre sahabenin ekserisi Kur'ân'ı yüzünden okurlardı. Hatta bir gün geçse de mushafa bakmasalar, canları sıkılır, üzüntü duyardı (78).

İbn Mes'ud zaman zaman talebelerine ve muhataplarına "Mushafa bakmayı devam ettiriniz" tavsiyesinde bulunmuştur. Yine İbn Mes'ud ve

(75) Nisa sûresi (4), 41.

(76) Nevevi, a.g.e., 80.

(77) Suyûtî, a.g.e., I, 107.

(78) Gazâlî, a.g.e., I, 791.

arkadaşları bir araya gelince mushafı açarlar, İbn Mes'ûd okur veya hem okur hem de okuduğu yerleri arkadaşlarına tefsir ederdi (79).

Bazı âlimler de bu mes'eledede önemli olan şeyin huşû olduğunu ileri sürerek, eğer huşû, ezberden okunduğu zaman daha fazla ise bu daha faziletlidir. Eğer huşû, mushafa bakarak okumakda daha çoksa bu, daha efdaldir, demişlerdir. Huşû her ikisinde de eşit olduğu takdirde ise bakarak okumayı tercih etmişlerdir (80).

17 — ŞÂZ RİVAYETLERDE KIRAAT :

Şâz rivayetlerle kıraat caiz değildir. İbn Abdil - Berr bu konuda icmâ olduğunu nakletmiştir. Fakat Mevhûb el-Cezerî mana ile rivayetin cevazına kıyas ederek namaz dışında bunun caiz olduğunu söylemiştir.

Kur'ân'da ondört yerde secde âyeti vardır. Bu âyetleri okuyunca secmete mebnidir. Bir âyet şuradan, bir âyet buradan okumak da uygun görülmemiştir. İbn Sîrîn der ki: "Allah'ın te'lifi, sizin te'lifinizden daha hayırlıdır." (81)..

18 — SECDE ÂYETLERİNİ OKUYUNCA SECDE ETMEK :

Kur'ân da ondört yerde secde âyeti vardır. Bu âyetleri okuyunca secde etmek sünnettir .

Secde âyetini okuyunca veya dinleyince hemen secde yapmak, tehir etmemek daha uygundur (82).

19 — KUR'ÂN OKUMAK İÇİN EN UYGUN VAKİTLER :

En faziletli kıraat namazda okunandır. Bunun için, Şafii mezhebine göre, secde ve diğer rükünleri uzatmak yerine, kıyâmı uzatmak daha uygun görülmüştür.

Namaz dışındaki kıraata gelince en faziletlisi gece okumaktır. Gece nin son yarısı ilk yarısından daha faziletlidir. Akşam ile yatsı arasında Kur'ân okumak da güzeldir.

Gündüz, en faziletli vakit ise, sabah namazından sonradır.

Günlerden cuma, pazartesi, perşembe, arafa günleri, ramazanın son on günü, zilhiccenin ilk on günü tercih edilir.

(79) A. Aydemir, a.g.e., 47.

(80) Nevevî, a.g.e., 70.

(81) Suyûtî, a.g.e., I, 109.

(82) Nevevî, a.g.e., 98.

Aylardan ise Ramazan ayı kıraat için en faziletli aydır.

Kur'ân okumanın mekruh olduğu bir vakit yoktur (83).

20 — KUR'ÂN'I GEÇİM VASITASI YAPMAK :

Kur'ân'ı geçim vasıtası kılmak mekruhtur. Peygamberimiz s.a.v. şöyle buyurmuştur: "Kim Kur'ân okursa karşılığını Allah'tan istesin. Öyle insanlar gelecek ki Kur'ân'ı okuyacaklar, karşılığını da insanlardan isteyecekler." (84).

Kur'ân okuyan, Allah rızası için okur. Sevabını dilediğine bağışlayabilir. Bu işi ücretle yapan sevap kazanamayacağı için bağışlayacağı bir şey de olmayacaktır. Böyle olunca aldığı ücret de meşru değildir.

Kur'ân öğretimi karşılığında ücret alma konusu ise ihtilâf mahallidir. Müteahhirin ulema caiz olduğunu söyler (85).

21 — KUR'ÂN OKUMAK İÇİN TOPLANMAK :

Bir gurup müslümanın toplanarak Kur'ân okuması müstehaptır. Bu konuda selef ve halefin tatbikatı ve açık deliller mevcuttur.

Rasûlullah s.a.v. şöyle buyurmuştur: "Allah'ı anmak üzere bir araya gelmiş olan topluluğun etrafını melekler kuşatır. Onların üzerini Allah'ın rahmeti kaplar, üzerlerine sekinet iner, Allah onları kendi katında anar."

22 — HATİM :

Bir kimsenin Kur'ân'ı başından sonuna kadar okumasına hatim denir. Hatimle ilgili bazı edepler vardır :

A — Yalnız başına hatim yapacak kişi haftalık hatmini sabah namazının sünnetinde veya akşam namazının sünnetinde bitirmesi müstehaptır.

B — Hatim günü oruç tutmak sünnettir.

C — Duhâ suresinden Kur'ân'ın sonuna kadar her süreden sonra bir almak sünnettir.

D — İmam Ahmed, ihlas suresini üç kerre okumaktan menetmiştir. Fakat tatbikat bunun aksinedir.

Bazıları derler ki: İhlasın üç kere okunmasının sebebi, bu surenin Kur'ân'ın üçde birine muadil olduğunu bildiren hadislerin bulunmasıdır.

(83) Nevevî, a.g.e., 106.

(84) Suyûtî, a.g.e., I, 111.

(85) A. Aydemir, a.g.e., 32.

E — Hatmin sonunda dua etmek sünnettir. Duanın önemli konularla ilgili olması gerekir. Basit şeyler için dua edilmemeli, bütün mü'minlerin hayır ve iyiliği istenmelidir.

Dua esnasında bir cemaatin hazır bulunması müstehaptır. Enes b. Malik hatmettiği zaman ailesini toplar ve dua ederdi.

F — Hatmin biri bitince hemen diğerine başlamak müstehaptır (86).

SONUÇ :

Mukaddes kitabımız Kur'ân-ı Kerim'i okurken, ondan gereği gibi istifade edebilmek için adabına riayet etmelidir.

Sevgili Peygamberimiz: "Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenlerdir.." buyurmuştur (87). Cahil müslümanın Kur'ân'a yapabileceği fazla bir şey yoktur. Kur'ân'ı öğrenmeli, öğretmeli, bilenlerin sayısını arttırmaya gayret sarfetmelidir.

Kur'ân, emirleri doğrultusunda hareket edilmek ve yaşanmak için indirilmiştir. Okumanın, dinlemenin büyük sevabı vardır. Ama asıl hedef onun hayatımıza tatbik edilmesidir.

Gerçek Müslümanın görevi, Kur'ân'ı okumak, düşünmek, bilgi ile bezenip, kalbi iman dolu bir ferd olarak ortaya çıkmak ve onun yaşanması için elinden geleni yapmaktır.

Muvaffakiyet Cenabı Hak'dandır.

(86) Suyûti, a.g.e., I, 111.

(87) İbnü Hacer, a.g.e., IX, 61.

BİBLİYOGRAFYA

- ASKALÂNÎ, Şihâbüddin Ahmed b. Ali, et-Tâcû'l-Câmiu li'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl, 4. baskı, Halep, trs.
- AYDEMİR, Abdullah, Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri, İzmir, 1981.
- EBÛ DÂVUD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, Sünen, I - V, İstanbul, 1981.
- GAZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, İhyâu Ulûmiddin, trc. Ahmet Serdaroğlu, I - IV, İstanbul, 1974.
- KARAÇAM, İsmail Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri, İstanbul, 1976.
- , Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâati, İstanbul, 1974.
- NEVEVÎ, Muhyiddin Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref, Sahîh-i Müslim bi Şerhi'-Nevevî, I - XVI, Mısır, 1349.
- , et-Tibyân fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'ân, Beyrut, 1987.
- TOPALOĞLU, Bekir, Dînî Sohbetler, İstanbul, 1982.
- SUYÛTÎ, Celâlüddin Abdurrahman, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, I - II, Beyrut, 1983.
- ZEBÎDÎ, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif, et-Tecridü's-Sarih li Ehâdîsi'l-Câmi's-Sahîh, trc. ve şrh. Ahmet Nâim - Kâmil Miras, I - XII, Ankara, 1972 (Tercid Terc.).

